

**СКОВОРОДА: НАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» В
ПЛОЩИНАХ ДУХОВНОГО БУТТЯ**

Гужва О.П., кандидат мистецтвознавства,
доктор філософських наук, професор

Сковорода був налаштований вести діалог з усім світом, цього хотіли його серце, і його свідомість, які вели його думку через усю історію людства у пошуках сенсу буття і щастя. У контексті загальнолюдської духовності народжується й ідея “сродної праці”.

Ключові слова: сродна праця, свідомість, цивілізація, духовне буття, симфонія.

Метою дослідження є спроба віднайти зародження ідеї сродної праці в контексті духовної культури.

Постановка проблеми. Ідея “сродної праці” народжується в контексті духовних шукань мандрівного українського філософа Григорія Савича Сковороди. Духовні шукання підійняли його думку над усією історією людства. Саме з височини осягненого його думкою історичного шляху людства ідея “сродної праці” починає сприйматися як ейдос, що віднаходить свій зміст у нечислених прагненнях людей до щастя. Не дивно, що ідея “сродної праці” є невід’ємною від цілісного гармонічного світоспоглядання, яке зрощується релігійною свідомістю усього християнського світу. Цілісність світоспоглядання Сковорода засвідчує поняттям симфонії, яке він сприймає як злагоду божественних слів. До злагоди думок в єдине ціле автор приходиться у “Наркисі”, “Зміїному потопі”, “Симфонії, нареченій книзі Асхань”. Від доби Відродження, започатковуючись у лоні церкви в музичних творіннях венеціанців Андреа та Джованні Габріелі, їх учня Генріха Шютця, симфонія належить до найвизначніших явищ європейської культури. Але, заглиблюючись у зміст поняття, Сковорода дає зрозуміти, що йдеться саме про надзвичайно ємні обрії релігійної свідомості. Як і творці Софії Київської, Сковорода долає трагізм світорозуміння. Так само, як в архітектурній та фресковій композиції найвизначнішої пам’ятки української та

загальноєвропейської культури, якою є Софійський собор, відсутня картина Страшного суду, так і у Сковороди знаходимо переважно світло ідей-ейдосів, які стають перешкодою на шляху поширення в духовному бутті песимізму. Твори Сковороди стають Новим Откровенням і тому, що сприймаються як “подоланий трагізм” (визначення автора статті), і тому, що є зверненням до усього християнського світу. Одна зі сквородинівських ідей-ейдосів — то є втілений у драматургійно-композиційній будові його творів *принцип соборності*, що знаходить виявлення у постійному розширенні оповідних кіл та залученні до нього як біблійних персонажів так і близьких знайомих Сковороди.

Руйнівні процеси у суспільстві відкидаються тільки завдяки покладанню на *оновлену людину та єдність світорозуміння*. У своєму філософсько-поетичному дискурсі український мислитель відтворює принцип симфонізму, що стає проявом духовного буття у його потаємних емоційних рухах і величі космічних зрушень, що охоплюють людство на історичному шляху [1]. Втім, у цій статті йдеться тільки про надзвичайно ємний простір сквородинівських прозрінь, що охоплюють все поле духовної культури.

Результати дослідження. Духовне начало виявилось пробудженим ще в первісну добу. Тоді духовність змогла об'єднати зусилля усіх членів громади в єдине колективне Я, яке зростало разом із порозумінням і співчуттям. Відтоді духовність назавжди об'єднала людину та Всесвіт, наділила її творчим потенціалом, необхідним у подоланні життєвих труднощів. Процес затвердження людини в часопросторі Всесвіту знайшов відбиття в безлічі емоційно-психологічних реакцій, причетних до сфери праці, спілкуванні між людьми, осмисленні себе та інших. Лише в контексті складного шляху становлення духовності, на якому людина засвідчувала те, що вона є людина, досягалася цілісність світорозуміння. Цілісність світорозуміння породжує оптимізм світосприйняття, і у свою чергу назавжди

стає залежним від нього. Сама духовність починає ототожнюватися з буттям саме завдяки наявності в свідомості людини складних колізій, що протікають між полюсами, які одразу визначилися: життя знаходить свою протилежність у смерті. Коливання від одного полюсу до іншого захоплюють цілком людину й соціум, вони ж таки виявляють те, що цілісність світорозуміння не є завжди наявною. Від неї цілком залежним виявляється й колективне Я, що стає все більш проблемним у спробах самовизначення людства.

Порушення рівноваги в світорозумінні зумовлюється у першу чергу соціальною нерівністю, що позначилася на становленні суспільства за часів ранніх цивілізацій. Майже всі ранні цивілізації у наслідку складних процесів об'єднання різних етнічних груп та встановлення ієрархії між ними спирались на жорстку вертикаль та деспотизм влади. Окремо виділялись слов'янські племена, об'єднані в союз, у якому дотримувались військової демократії, сутність якої визначалася братерською єдністю: кожен воїн зливав свою кров у єдину чашу, з якої й пили, присягаючи на вірність в бою та незгодах. Слов'яни доводили свою життєздатність тим, що набули стійкості характеру, зорієнтованого на подолання труднощів, вони й досі несуть із собою віру у краще майбутнє. Географія їх існування: від Дунаю та Балкан, Дніпра та Причорномор'я, — постійно розширювалась. Наявність у них знань інших народів, тих же арійців, скажімо, або елінів могла свідчити про формування *єдиної для багатьох народів євразійської пракультури* на величезному просторі, що міг вийти також за межі означеної топографії, охоплюючи різні континенти.

Єдина пракультура зростала, спираючись на вирізнені мовні групи, зокрема, індоєвропейську, до якої ввійшли й слов'янські мови. Розвитку пракультури сприяла писемність, найдавніші взірці якої знайшли у Кам'яній печері поблизу Мелітополя. Не без підсав її вважають прообразом ієрогліфічного письма древніх шумер [2, с.84,]. Розвинена міфологія та символіка слов'ян та праукраїнців одним із своїх джерел мали індійські Веди,

творцями яких вважають аріїв. Єдність слов'ян та праукраїнців з іншими народами також підкріплюється типами ведення господарства та технологією виробництва: розвиненою агрокультурою, ливарними виробами, будівельними спорудами, судноплавством, типом поселень.

Прямі паралелі виникають з 3 тисячоліття до нашої ери по 1 тисячоліття нашої ери (далі їх стає все більше), коли постійно змінювалася геополітична карта світу, зумовлена міграцією народів, формуванням нових держав. Саме наприкінці першого тисячоліття нашої ери, після великого переселення народів, позначилася сама карта Європи з її державами та титульними націями. Однією з цих держав була Київська Русь, що розгорнулася на великій території, об'єднуючи слов'янські племена.

Варто зазначити, що попри усі складні зовнішні процеси в зведенні цивілізацій, що зумовлюються зіткненням геополітичних інтересів етносів, народів, держав, ще більш загостреним на теренах тієї ж Європи було розгортання саме духовного буття, коли в межах утворюваних держав почали вирізнятися менталітет, звичаї, вірування окремих етносів та народів, що зберігали власну історичну пам'ять, Волевиявлення народів впливало на процеси державотворення.

Історія дає багато прикладів того, що людинотворчі або культурні процеси активізуються в періоди, коли драматизм існування набуває піку. Для стародавньої Елади показовим є період класики, коли точилася війна з персами, яка потребувала спільних зусиль в протистоянні ворогові. Культуротворчі процеси знаходять виявлення в екзистенційній проблематиці, якої, зокрема, торкаються майже всі літературні пам'ятки ранніх цивілізацій: “Бесіда розчарованого зі своєю душею” Стародавнього Єгипту або “Книга мертвих” Стародавніх Шумер, трагедії Софокла або Вергілія — надалі тих пам'яток стає все більше й більше. Всі вони розглядають проблеми життя та смерті, зіткнення інтересів, кохання та зради, як те було й під час зустрічі Олександра Македонського з брахманами, чому присвячена книга

“Олександрія”, досить поширена в середньовічній Русі [3]. Значимою для розвитку культури ставала й доля окремих особистостей, які прагнули змін та оновлення і викликали незадоволення з боку влади. “Виклик долі” (the courage to be) стає все більш помітним, коли окремі особи згодом перетворюються на героїв літературних творів. Цим живим персонажам приходиться вирішувати для себе складне питання: бути приреченим на смерть або на вигнання, - коли вже неможливо поступитися жорстокої необхідності покори. В усій історії життя людей-вигнанців, або тих, хто втратив надію знайти себе у суспільстві, сповненому суперечностей та конфліктів, все частіше перетворюється на постійні мандри, у яких простір зникається з часом, і власна доля залучається до нескінченної духовної драми.

Торкнулося це вже у новий час і мандрівного філософа та поета Сковороди, який шукав можливостей оновлення світу та людини у досвіді минулого: вивчав мови, культуру різних народів, - співставляв отримані знання з сучасними науковими розвідками про всесвіт, природу, суспільство та людину. Рано Сковорода усвідомив свою причетність до родових слов'янських коренів, але виходив за їх межі, уособлюючи в собі здобутки світової та європейської культури. Повернення до себе, пошуки “самого себе” дозволяли віднайти й чуття великої родини, яке повертало сенс буття і цілісність світорозуміння та самої свідомості.

Якщо йти шляхами сквородинівських духовних мандр, то можна дійти висновку, що минуле, тобто період саме ранніх цивілізацій, таких як Єгипет, Шумери, Індія та Китай, був визначальним у відтворенні єдності між державоцентристськими та людинотворчими процесами. Варто тут спиратись і на ідею Карла Ясперса про “золоту вісь” - що припадала на 8-2 століття до нашої ери. І для слов'ян цей період був золотою добою, коли вони не знали розбрату і мали цілісне світорозуміння.

Вартими уваги у виявленні духовних прозрінь, що у найбільшій мірі вели до ідеї сродної праці, розробленій Сковородою, є спроби осмислення у

добу ранніх цивілізацій цінностей, створених людиною. Саме ці спроби, тобто власне рефлексія над діяльністю людини, мають сприйматися у якості найважливішої підвалини становлення світової та європейської культури.

В усіх цивілізаційних утвореннях Сходу або Заходу єдність природна або кровна, заснована на матріархаті, поступалася перед диктатом влади. Привести усі різновекторні процеси державотворення до злагоди можна було зосередившись на проблемі людської праці. Акцент припадав в нових людських спільнотах на єдність діяльнису, яка самій праці надавала сакрального значення. Священною ставала річ, зроблена людиною.

Ця річ ставала священною тому, що на ній зійшовся весь комплекс світоглядної проблематики, який дозволяв знову встановити рівновагу в світорозумінні. Новостворений світ речей ставав врівень з природою, самим космосом і відповідав єдиним і для неба, і для землі законам буття. Єдність світорозуміння тут підкреслюється значимістю і символікою ієрогліфічних писемних знаків, що, поєднуючись одне з одним, утворюють величну картину Всесвіту.

Так, у Стародавньому Єгипті до акту творення світу був причетний бог Пта, який творив його “думкою й словом”, і знову ж таки у єгиптян “бог Хнума “виліпив” весь світ за допомогою гінчарного круга [4, с.15]. В стародавньому папірусі “Пригоди Ун-Амуна”, що належить до 12 століття до н.е., з'являється поняття мистецтво, рівнозначне поняттям техніка, вміння, майстерність. І вже над цими поняттями постає, як вінець кропіткої розумової праці (“яка важче за іншу роботу” з “Повчань Птахотепа”), поняття “досконалої річі”. З ієрогліфів, з яких складається дане й попередні поняття [див.: 4, с.7] стає зрозумілим, що бог є творцем усіх явищ у світі, він є вічним і досконалим, він дає розум для того, щоб усвідомити суть справи, а звідси й аксіома: все, що з'являється у розумі, є віддзеркаленням реального світу; мистецтва, науки і ремесла суть божественного походження, а людина має осягати задум божий упродовж життя.

Доба античності продовжила розвідки в пошуках Єдиного: і в онтології, і в осягненні законів буття, з відкриттям протилежних початків: рівноваги та гармонії, втілених в образі Аполлона, і постійного становлення та змішання форм, що ніс із собою бог Діоніс, можливо, причетний й до того, що в саму насолоду життям, його радощами потрапила гіркота.

Гіркота розділила античний світ на вільних та рабів. Як така ідея космічного рабства тяжіє над багатьма народами й нині, зумовлюючи стосунки між підлеглими та господарями. Відчував її тиск на собі й Григорій Савич Сковорода.

Античний світ, який привертав до себе увагу мандрівного філософа, загострив розбіжність між цивілізаційними та культурними процесами: цивілізаційні зміни торкалися тотальної покірності вертикалі влади, неможливості вийти за межі соціальної ніши, відведеної від народження, розриву родових відносин та інше; культурне розгортання супроводжувалося виявленням творчого потенціалу людини праці, підняттям ремесел до рівня мистецтва, імперативом краси, що ставав володарем в усіх сферах людської діяльності. Все земне мало відображати велич та досконалість божественного, і кожна земна істота мала цілком віддатись своїй праці, щоб знайти визнання, і тим заслужити собі право на життя. Так, зберігали і зберігають для себе можливість жити разом члени однієї сім'ї, задіяні в процесі виробництва.

Античність тоді занепала, коли праця вільної людини замінила праця раба, далекого від сприйняття етико-естетичних норм своїх поневолювачів. До того ж рабів ставало все більше й більше, аж доки вони не переросли кількісно своїх володарів і не були для них підтримкою у вирішальних життєвих справах.

Власне долаючи амбівалентність і неупорядкованість світу починає затверджуватись світорозуміння доби Середньовіччя, яке розводить матеріальне та духовне, і в цьому останньому бачить прояв божественного

начала.

Бог - начало і кінець суцього, втілення благодаті і гармонії, сама любов, смерть і воскресіння. Релігійне вчення несе із собою ідею оновлення та перетворення розуму людського, скерованого на те щоб пізнати волю божу.

Релігійне світорозуміння віддає перевагу колективній свідомості, що підкріплюється ідеєю соборності та єдиних законів існування, що не заперечують воскресіння для всіх благих та праведних. Релігійна свідомість віддає належне самій історії. Так, не забутими є й праукраїнці, про яких йдеться в “Повісті минулих літ” Нестора літописця. Релігійна свідомість стає ознакою й породжуючим початком для культур усіх народів, не виключенням є й вся європейська культура.

Звернемо увагу на зміни в ставленні до продуктів людської праці — самих речей. Вони також залишилися провідником між небесним та земним, в умовах натурального господарювання сам процес обміну речей дозволяв відтворювати єдині механізми функціонування соціуму і відчувати причетність до колективного Я.

“О, в вік злочинний, безсоромний, жить без надії, відчуттів - завидна доля! То краще спати, або камінням бути”, — писав Мікелянжело на могильних скульптурах Джульяно та Лоренцо Медичі, характеризуючи, між іншим, добу Відродження. Відродження, з одного боку, відкрило світові людину, занурену в пільму жахливих сновидінь Босха та Брейгеля; з іншого, - ту саме людину, освячену триптихом Сандро Ботічеллі: Весна, Поклоніння волхвів, Народження Венери. Божественна природа в людині підіймала горизонт її буття, так був заново відкритий античний світ з його культом сили та тілесної краси. Земне начало долало тиски середньовічних забобонів і самих норм моралі.

Людина доби Відродження входила в новий час історії, зазнавши тяжких випробувань розколом церкви й релігійними війнами, революціями й соціальними негараздами. Вона все більше втрачала первинний зв'язок з

іншими людьми, у сфері виробництва, перетворюючись на додаток механізму, що виконував лише одну дію в процесі виготовлення речей. З речей був знятий ореол святості тим, що виявилось їх різне призначення. Те, що раніше давала сумлінна праця: насолоду, душевний спокій, можливість обміну, окрім речей, думками, відчуття причетності до загальнолюдського дерева, віднині було відкинуте зміною не тільки в процесі виробництва, а й в характері суспільних відносин. Розхитувалось сприйняття суспільства як єдиної християнської общини. Отже, й свідомість стрімко втрачала цілісність: розум та знання були налаштовані на критичне ставлення до самої природи; розтинання предметів почало превалювати над тим, щоб побачити їх у єдності.

Доба нового часу ще більше загострила співвідношення між цивілізаційними та культурними процесами [див.: 5], і самі цивілізації стали на шлях ще більшої конфронтації, що серед ряду проблем була пов'язано з нестачею сировини, відсутністю території з можливостями придбання того, що бракувало. Цивілізація, налаштована здебільшого на самовідтворення, і тим обмежує можливість розкриття творчого потенціалу як суспільства, так і окремої особи. Стрімке пересування соціальних атомів, з окремих людей, сімей, народів, помітне в європейських імперіях упродовж XVIII-XIX століть, і вже в сучасному світі, попри спільність життєвих проблем, не дає їм усвідомити свою причетність до загальнолюдського дерева, окрім подій смерті та народження. Найбільш широкий вимір життя людей, що залишає місце для співчуття та порозуміння, забезпечують окремі осередки (в Україні то було свого часу козацтво), коли люди в критичний момент свого життя ідуть одна одній назустріч, всупереч загальній тенденції відчуження. До цих осередків на початку XXI століття можна віднести форми малого бізнесу окремих осіб, що виживають завдяки вмінню (за яким вгадується хоча б один із критеріїв гарно зробленої речі, що відкрилися у добу Стародавнього Єгипту — див вище) і підтримці з боку тих, хто зберіг здатність співчувати.

Сковорода, який жив у новий час (1722-1794), здійснив спробу повернути втрачене. Він був змушений пройти весь шлях історичного розвитку людства в пошуках того, що зветься щастям: вивчав мови, досліджував всі сфери людського буття, людських знань. І все більше стверджувався в думці, що людина має віднайти гармонію перш за все в собі, своєму серці. Гармонія — то була для нього злагода, “злагода божественних слів”, яку несла у собі симфонія.

Симфонія стає для нього світоглядним конструктом, що зводить земне й небесне. Не здійснюючи спроб усвідомити свої витoki поза тим, що стосувалося світоустрою, зведеному в Священному Писанні, сміливо пізнаючи саме життя, він дійсно прагне здійснити те самим своїм життям і своєю творчістю, чого не змогли зрозуміти і віднайти люди до нього: затвердити рай на землі.

Серед людей, що оточували Сковороду, знаходились ті, хто брав на себе всі труднощі його побуту, був радником упродовж усього життя. Саме звертаючись до них, мандрівний філософ відтворює для себе те культурне середовище, без якого є неможливою будь яка праця, а ще більше - науковця або філософа. Рідним для нього завжди було село, близькими краєвиди, він завжди жадав оновлення в природі. В природі можна захопитись спогляданням: деревом, птахом. Підійняти до узагальнення в душі народної філософії в “Божественних піснях” та “Байках”.

Сміливі пророцтва виникають, коли філософ знаходиться в мандрах, відриваючись від застиглого буденного існування. Саме тоді він прозирає. І тоді народжуються в його уяві образи та ідеї, які цементуються в форми сакральних дійств, що народжуються між Бурлуками та Бабаями, як в “Архістратизі Михаїлі”.

Розширення свідомості — це одна із особливостей сквородинівського мислення й викладу думки. Власне, його поєднання образів, має на меті теж саме прирощення значень та сенсів, що дає поєднання ключових слів-образів

в давніх письменах. Сковорода тяжіє, особливо це помітно у його філософських роздумах, починаючи від “Наркіса”, до афористичності висловлювання, яка спрямована на те, щоб із одного слова поступово зростав весь задум. Про це, зокрема, говорить і Шевченко: “зі мною це часто буває<...>На якому-небудь найпростішому слові збудуєш цілу драматичну фантазію <...> Так сталося й тепер. Слово “капітанша” поділилось у мене вже на акти, сцени, яви, і вже ледь-ледь драма не розв'язалась найстрашнішою катастрофою” [цит. за: 6, с. 446].

Саме у цій спрямованості слова на охоплення композиційно-драматургічного простору, що прагне вийти до рівня Універсуму, маємо не тільки барочний принцип розгортання творчих задумів, що дає взагалі розгортання текстів Священного Писання, а й надалі принцип розгортання власне музичних задумів, зокрема, симфонічних.

Недарма Сковорода дає вже у самій назві та композиції творів відчуті надзвичайну сконцентрованість своєї думки. Маємо наголосити, що й сама музика, до якої тяжів мислитель-поет, знаходить свою мову в орієнтації на світоглядні та композиційні виміри Священного Писання [7]. Спираючись на них, Сковорода створює в їх межах власне Откровення, що заперечує трагізм людського буття. Тобто своє тут являє найбільш широкий вимір творчої особистості, що змогла осягти дійсність і віднайти її оновлену модель в душі Просвітництва, минуючи заклик до руйнації норм існування, через ідею соборності, сродної праці та пошуках у собі Бога.

Ідея сродної праці, яку сформулював Сковорода, прокладала собі шлях крізь боріння людського духу. В думках Сковороди ідея сродної праці знову набула сакрального значення, як те було у добу ранніх цивілізацій. Не дивно, що свого “Наркіса” філософ починає з посилання на “предревню Притчу з обвітшалої Богословії Египецької” [8, с. 231]. . Через християнську традицію він сприйняв думку про те, що Бог-гончарник є творцем усіх речей [див.: 8, 225, виноска 34]. Але через ідею сродної праці український філософ

проголошував народження нової людини та світ, причому “Сковорода наполегливо підкреслює думку про існування “сродності” для *кожної окремої людини* — курсив Л.У. [8, с.225, виноска 36]”.

Висновки. Широта світорозуміння, притаманна українському мислителю-генію, встаючи над буденним, керувалась духовним началом, дарованим кожній людині як ознака її сутності, що знаходить втілення в пошуках щастя, яке варто розуміти як шлях до Бога. Наближаючись до Творця світу, вмещаючи його у своїй душі, людина стає причетною і до створення речей, що підіймають її над буденністю. Через етичні настанови, що містяться у християнській моралі, людина стає здатною оновити весь світ і себе.

Отже, Сковорода здійснює у своїх роздумах перехід від тілесного в самій людині, що уподібнює її з речами, до широких вимірів духовного буття, у яких народжується людина як духовна істота. Українському філософу тим самим вдається розв'язати одну з головних проблем усієї світової філософії, і створити методологію, концепцію та головні лейтмотиви сучасної філософської антропології та філософії культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гужва О. Симфонія та симфонізм у часопросторі культури. - Харків: УкраДАЗТ, 2009. - 385с.
2. Кононенко П., Кононенко Т. Українська освіта у світовому часопросторі. - К.: Т-во “Знання” України, 2007. - 592 с.
3. Громов М.Н., Козлов Н.С. Русская философская мысль X-XVII веков. - М.: Изд-во МГУ, 1990. 288 с.
4. Померанцева Н.А. Эстетические основы искусства Древнего Египта. - М.: Искусство, 1985. - 255с.
5. Исаев В.Д. Человек в пространстве цивилизации и культуры. - Луганск: Світлиця, 2003. - 188 с.

6. Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну: есеї /Лонід Ушкалов. - Київ: Грані-Т, 2011. - 552с. (Серія "De profundis") .

7. Гужва О.П. Григорій Савич Сковорода та європейський симфонізм //Аспекти історичного музикознавства - IV: "Правда фантастики і фантастика правди. Магічне "дев'ять" в історії художньої культури: Збірник наук. праць. - Харків: ХДУМ ім. І. П. Котляревського, 2010. - С.228-241.

8. Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. - Харків: Майдан, 2010. - 1400 с.

СКОВОРОДА: РОЖДЕНИЕ ИДЕИ «СРОДНОГО ТРУДА» В ПЛОСКОСТИ ДУХОВНОГО БЫТИЯ

Сковорода был настроен вести диалог со всем миром, этого хотели его сердце, и его сознание, которые вели его мысль через всю историю человечества в поисках смысла бытия и счастья. В контексте его духовных исканий рождается и идея труда, отвечающего природе человека.

Ключевые слова: труд, отвечающий природе человека, сознание, цивилизация, духовное бытие, симфония.

SCOVORODA: THE BIRTH OF IDEAS "Akin WORK" in the plane of spiritual existence

Skovoroda was adjusted to conduct a dialogue with the whole world, it was wanted his heart, and his consciousness, that conducted his idea through all history of humanity in the searches of sense of life and happiness. In the context of him spiritual searches the idea of idea of labour answering nature of man.

Keywords: labour answering nature of man, consciousness, civilization, spiritual life, symphony.